

SÁRKÁNY MIHÁLY

ETNICITATE ȘI ECONOMIE

Perspective de antropologie economică în cercetarea relațiilor interetnice¹

■ O trecere în revistă a celor incluse în titlu ar fi fost foarte greu de realizat în urmă cu, să zicem, treizeci de ani. Nu pentru că asemenea analizelor etnografice, etnologice, de antropologie culturală sau socială, cercetările de economie antropologică ar fi avut ca și obiect de cercetare societăți distincte (sau, am putea spune, etnii în multe cazuri), sau pentru că nu s-ar fi observat existența unor diferențe între activitățile economice ale diferitelor societăți și valorile care le ghidează. Chiar mai mult, putem spune că cercetările s-au îndreptat către astfel de fenomene începând de la Bronislaw Malinowski apoi până la Karl Polányi și continuând până astăzi. La urma urmei, monografia clasică a lui Malinowski (*Argonauts of the Western Pacific*) relatează în cadrul descrierii comerțului de tip *kula* din insulele arhipelagului Massim și despre distribuția materialelor, respectiv despre o segmentare a meseriilor legate de prelucrarea acestora, adică despre diviziunea muncii și a schimbului de produse în care participă grupuri independente unul de celălalt (Malinowski 1922). Daniel F. Thomson a avut observații similare cu privire la schimbul ritualic dintre triburile Murngin din Ținutul Arnhem, unde grupuri cu origini diferite s-au și înrudit între ele (Thomson 1949). Tot aici trebuie să menționăm și analiza lui Mary Douglas despre diferențele privind activitățile economice ale triburilor Lele și Bushongo, care trăiesc în medii asemănătoare, dar care diferă între ele în ceea ce privește atât timpul și energia alocată pentru agricultură, cât și gradul de implicare a bărbaților în lucrările de agricultură, fapt din care rezultă și performanțe diferite. Acest fenomen se reflectă și prin modul în care membrii tribului Bushongo apreciază mai mult hărnicia în munca agricolă și bogăția pe care aceasta o aduce, în timp ce bărbații Lele preferă excelența în vânătoare (Douglas 1965). Desigur, exemplele pot continua. Însă mai important este faptul că astfel de date și observații au primit o interpretare mai amplă în sistemul de gândire al lui Karl Polányi: în cercetarea sistemelor economice el a atras atenția asupra modurilor diferite de încadrare socială a activității economice, asupra formelor diferite de integrare și de instituționalizare a economiei, respectiv asupra principiilor de viață care motivează diferit, de la societate la societate, anumite acțiuni.²

Toate aceste lucrări nu se referă însă la importanța etnicității sau la specificul etnic, întrucât acesta nu a constituit obiectul cercetărilor, ci, dincolo de diviziunea muncii și a procesele de schimb, autorii au scos în evidență diferențele ecologice, respectiv rolul și modurile de colaborare între societăți. Diferențele de productivitate au adus în centrul atenției concepția asupra muncii și a modului de utilizare a forței de muncă. Chiar dacă analizele lui Polányi au avut ca și punct de pornire societăți concrete, el s-a concentrat în general asupra corespondenței între structurile sociale și formele diferite de integrare economică (vezi de exemplu Polányi 1972; 1984).

1 Manuscrisul a fost citit de către Chris Hann, căruia vreau să-i mulțumesc pe această cale pentru observațiile valoroase.

2 Pentru lucrările teoretice cele mai importante din opera bogată a lui Polányi a se vedea Polányi 1976.

Despre etnie și rasă s-a discutat mai degrabă în contextul etnocentrismului, referindu-se la acesta din urmă ca fiind un „obicei de gândire, de care cineva trebuie ferit dacă vrea să înțeleagă comportamente sau sisteme de valori diferite de cele ale grupului din care face parte.”³ În concordanță cu această perspectivă, antropologii s-au străduit să demonstreze faptul că opiniile legate de etnie sunt nefondate, respectiv ele sunt bazate pe prejudecăți. De exemplu, în extraordinarul său studiu publicat în 1980, Michael Chibnik a demonstrat, printr-o analiză statistică rafinată, că nu lenea descendenților sclavilor adulți din Africa (opusă sânguinței urmașilor Maya) sau aversiunea lor profundă față de muncile agricole compromit eforturile statului de a promova agricultura în dauna altor moduri de subzistență în rândul acestora. Cercetătorul a examinat două sate aflate la o distanță mică unul de celălalt: unul dintre aceste sate se situa lângă un drum bun, cu cale de acces către un orașel, în timp ce calea de acces din celălalt sat spre același orașel a fost una aproape impracticabilă, care putea fi folosită în anotimpul ploios doar de către camioane. Satul aflat mai aproape de oraș a fost relativ nou construit în baza unei finanțări din partea statului alocat în chip de compensație pentru daunele produse de un hurican ce a devastat zona. Costurile de trai au fost mai ridicate decât în celălalt sat din mai multe motive. Cercetarea a arătat că, bărbații tineri și cei de vârstă mijlocie, din satul respectiv, în loc să cultive pământul au ales să devină muncitori salariați ca urmare a comparării cheltuielilor de trai cu veniturile salariale, respectiv datorită nesiguranței veniturilor provenite din agricultură (Chibnik 1980).

Până în anii șaptezeci dimensiunea etnică a contat puțin pentru cercetările antropologice. De exemplu, la Gregory și Altman, care au realizat o amplă și complexă trecere în revistă a metodelor de analiză antropologică a economiei, cuvântul etnicitate apare o singură dată: atunci când se discută delimitarea populației studiate (ceea ce este un „construct artificial constituit pentru scopuri analitice, întotdeauna abstractizat, dintr-un univers mai larg”), cei doi antropologi menționează monografia Marié M. de Lepervanche despre imigranții din India care își caută de lucru în Australia.⁴ Cercetarea este adusă ca exemplu în vederea delimitării în baza criteriilor etnice a celor aproximativ 250 de imigranți care trăiau dispersați în localitatea cu o populație de 1.350 de locuitori, localitate aflată în regiunea New South Wales (desigur, numărul lor s-a schimbat de-a lungul cercetării) (Gregory-Altman 1989: 45-46).

În schimb, un manual recent de antropologie economică (Carrier 2005) dedică un capitol întreg (intitulat „Economies of ethnicity”) aspectelor economice legate de etnicitate. În cele ce urmează mă voi referi la studiul antropologului Thomas Hylland Eriksen din capitolul respectiv, care se bazează în mare parte pe cercetările proprii.⁵ Aici doresc să menționez că nici celelalte capitole și nici sinteza recentă de antropologie economică a lui Gudeman (Gudeman 2001) nu se referă la aspecte etnice.

Eriksen a putut parcurge o vastă literatură în domeniu, chiar dacă s-a rezumat la lucrări în limba engleză. Este însă izbitor faptul că doar două din cercetările menționate de către el au apărut înainte de anul 1969. Prima este cea coordonată de Robert Park (*Human Communities*, 1952): această cercetare de „ecologie urbană” (și istorică, putem adăuga) a demonstrat că în perioada marilor dezvoltări economice grupurile de imigranți și-au ales locul de domiciliu și meseriile exclusiv în baza criteriilor etnice. Această barieră a fost încălcată doar atunci când procesul de asimilare s-a accentuat, și mai ales când imigranții și-au dezvoltat niveluri adecvate de competențe de limba engleză. Cea de a doua cercetare a fost realizată de către Clyde Mitchell și de mai mulți membri ai Institutului Rhodes Livingstone, și s-a concentrat asupra rolului identității etnice în alegerea domiciliului, în sindicate și în ierarhia socială, respectiv în formarea grupurilor de prieteni în orașele din regiunea Copperbelt, adică „centura de cupru” sau regiunea mineritului de cupru din Zambia (Mitchell 1956; Epstein 1962). Aceste studii au arătat că: linia de demarcație între albi și negri este una absolută, granițele între negri pot deveni mai evidente și un fel de „retribalizare” poate să aibă loc; în același timp, granițele se pot

3 Herskovits 1952: 24. Ironia sorții face ca autorul citat, a cărui operă nu este lipsită de concepții economice provenite din relațiile euro-americane, a ales ca punct de pornire perspectiva microeconomică, fapt care a stârnit critica lui Polányi și a dat naștere disputei între teoria substantivistă și cea formalistă (*substantivist și formalist* în engleză, formulări utilizate și în Bonte, Pierre și Michel Izard (ed.), *Dicționar de etnologie și antropologie*, traducere coordonată de Smaranda Vultur și Radu Răutu, Iași, Polirom, 1999, nota traducătorului). Despre aceasta din urmă, vezi Sárkány 1970; Godelier 1981; Semionov 1982.

4 Lepervanche, Marié M. de 1984. *Indians in a White Australia*. Sidney: George Allen and Unwin.

5 Eriksen 2005. Autorul se referă de mai multe ori la propriile cercetări de teren despre etnicitate și în introducerea volumului său despre antropologia culturală și socială (Eriksen 2001).

estompa și noi grupări regionale pot să apară în locul grupărilor etnice sau tribale de altădată (Eriksen 2005: 357-358).

Desigur, Eriksen știa că în literatura antropologică aproape fiecare descriere are referințe etnice, și de aceea el se concentrează doar pe acele cercetări unde și activitățile economice joacă un rol în menținerea barierelor etnice, respectiv acolo unde circulația bunurilor trece de granițele etnice. Eriksen plasează aceste fenomene în problematica studierii etnicității, subliniind faptul că etnicitatea „rămâne un principiu puternic de organizare a vieții sociale” (Eriksen 2005: 368).

El pornește de la premisa că etnicitatea are semnificație simbolică și utilitate practică în același timp, fiindcă pe de o parte, identitatea etnică oferă individului sentimentul de apartenență la un grup și întărește coeziunea de grup, iar pe de altă parte, organizarea etnică servește intereselor materiale ale membrilor organizației, sau cel puțin celor ale conducătorilor acesteia, chiar dacă cei care descriu procesele de formare ale identității nu țin cont de acest lucru. Cadrul conceptual al lui Eriksen se bazează pe factori culturali și socio-structurali care determină atât semnificația simbolică a diferențelor etnice cât și utilitatea acestora, adică segmentarea economică care se creează între granițele etnice, respectiv pe opoziția între străduința individuală și procesele structurale ale sistemului social (Eriksen 2005: 353-354). Tematicile prezentate prin diverse exemple sunt instructive, dar metoda de abordare ridică mai multe întrebări. Prima dintre aceste întrebări se referă la modalitatea în care identitatea etnică și activitatea sau poziția economică se relaționează. Aici Eriksen ajunge la concluzia că merită făcută distincția între societățile democratice și cele nedemocratice. În societățile democratice se poate observa că elitele aflate la putere încearcă să ascundă separarea și izolarea lor față de restul societății. Un exemplu adus de către Eriksen este cercetarea lui Abner Cohen în Sierra Leone, unde elita restrânsă alcătuită din creoli a controlat pozițiile economice și politice.⁶ Membrii elitei s-au considerat urmașii sclavilor eliberați, vorbeau limba engleză, separându-se de celelalte grupuri ale populației. Însă, în timp ce aceste grupuri și-au putut exprima identitatea lor etnică prin denumiri diferite ca „mende” sau „temne”, creolii nu au insistat în mod public asupra diferenței dintre ei și aceste grupuri din urmă, fiindcă categoria etnică de *creol* nu a fost considerată ca fiind una legitimă. În secret însă, creolii s-au organizat prin masonerie, deoarece mai ales ei au fost membri ai acestei rețele. Acest fapt a permis apoi circulația bunurilor materiale și imateriale, contribuind astfel la menținerea poziției lor de elită.⁷

În societățile nedemocratice însă, cum sunt cele postcolonialiste unde s-au păstrat marile plantații, elita politică și economică consideră că este importantă evidențierea diferențelor etnice și se străduie să promoveze propriile norme la nivelul întregii societăți. Astfel, apar diferențe de castă în funcție de activitățile economice. Exemplul adus este propria cercetare a lui Eriksen, pe care acesta a realizat-o în Mauritius, unde muncitorii de pe plantațiile de trestie de zahăr aparțineau castelor inferioare din India, cei care prelucrau trestia de zahăr erau creoli (de origine africană, conform înțelesului local), conducătorii de nivel mediu fie aveau predecesori africani și europeni, fie erau membri ai unor caste superioare, iar conducătorii de vârf erau europeni. Chiar dacă barierele s-au mai deschis între timp și creolii au putut urca pe scara socială, această segmentare a existat până în anii optzeci.⁸

Următoarea întrebare se referă la cine definește aceste categorii, sau cum se formează granițele care separă, sau în unele cazuri, segregă etniile? Răspunsul este că, la fel ca identitatea etnică, și categoriile [etnice] sunt construite atât din interior cât și din exterior – prin diferite metode cum ar fi recensămintele și alte clasificări similare din partea autorităților statale, sau putem menționa aici chiar și clasificările „populare”. În schimb, autodefinirile și rețelele sociale constituie exemple de categorisire

6 Cohen, Abner 1981. *The Politics of Elit Culture: explorations in the dramaturgy of power in a modern African society*. London: University of California Press.

7 Desigur, mai mulți factori au avut un rol în crearea acestei situații sociale. De exemplu, Barbara E. Harrel-Bond susține importanța condițiilor din perioada colonialistă; astfel, cu suportul puterii coloniale, elita formată din creoli educați în limba și cultura engleză s-a distins deja în secolul XIX și a căutat să-și păstreze cercurile atât prin tradiții de familie cât și prin căsătorii de tip occidental. Mai departe, pentru a contracara și a redirecționa antipatia simțită față de creoli, colonialiștii britanici au adus negustori libanezi și sirieni a căror „diferență” majoră a fost mult mai vizibilă. Trebuie însă menționat și faptul că mobilitatea socială prin educație a fost caracteristică și pentru descendenții altor popoare din Sierra Leone, chiar dacă proporția lor nu a atins-o pe cea a creolilor (Harrel-Bond 1975). Apoi, trebuie delimitată și perioada, fiindcă în anul 1978 președintele Siaka Stevens a pus capăt democrației și a introdus regimul monopartit, după care în statul deloc democratic a avut loc între 1991-2001 unul dintre cele mai sângeroase războaie civile din regiunea de vest a Africii (Beah 2008: 252-255).

8 Eriksen 2005: 356-357.

internă, care de multe ori sunt necunoscute celor de dinafară, în timp ce cei din interior s-au familiarizat cu ele. Cercetarea acestor factori rămâne importantă pentru că ei joacă roluri diferite în crearea liniilor de demarcație culturală și economică. Iar problematica etnicității și a claselor sociale este remarcabilă în mod deosebit, pentru că acestea constituie forme distincte ale diferențierii sociale, care însă trebuie scoase în evidență, întrucât cele mai multe stereotipuri se referă la legăturile între caracteristici culturale, lumi sociale și poziții sociale. Eriksen menționează doar două exemple în acest sens. Chinezii constituie primul exemplu: în ochii multora, ei întruchipează bogăția și negustorimea în mai multe societăți din Asia de Sud-Est, astfel și în Malaiezia; însă, cercetările lui S. Fenton⁹ au demonstrat că jumătate din populația chineză care trăiește acolo lucrează fie ca muncitori fie ca agricultori. Celălalt exemplu dat este aplicarea tezei „cultura sărăciei” [“culture of poverty”].¹⁰ Fiind formulată inițial de către Oscar Lewis fără conotații etnice, ulterior ea a fost utilizată în legătură cu imigranții din Lumea a Treia în Europa de Vest, afirmându-se că valorile patriarhale și ideologiile colectiviste împiedică, pe de o parte, integrarea în societatea gazdă, iar pe altă parte, ele îngreunează mobilitatea socială (Eriksen 2005: 359-362).

Aplicarea considerațiilor de mai sus ne ajută să înțelegem anumite fenomene sociale, cum ar fi evoluția așa-numitor societăți „plurale”, prezentate de către Eriksen tot prin intermediul exemplului din Mauritius. Despre conceptul societăților etichetate ca fiind „plurale” (Wolf 2001) am scris detaliat într-un alt studiu (Sárkány 1992: 26). Important de reținut este că, în cadrul aceleiași societăți și legat de diferite componente etnice, s-au format segmente socioculturale care s-au detașat unul de celălalt, respectiv care fie sunt considerați moștenire postcolonială în mare parte a lumii, fie s-au păstrat și în cadrul societății burgheze moderne din fostele imperii coloniale. Diferențele sociale bazate pe economia plantațiilor coloniale s-au menținut și în Mauritius. În ciuda faptului că după declararea independenței în anul 1968 această țară a cunoscut o dezvoltare economică, muncitorii creoli beneficiază de puțină mobilitate, în timp ce elita chineză din Mauritius a trecut de la comerțul cu amănuntul la comerțul transnațional și managementul întreprinderilor, viața publică este dominată de hinduși, iar categoriile etnice (adică creoli, hinduși și tamili) se amestecă atât în domeniul turistic cât și în diferite ateliere unde lucrează și femei. Conform lui Eriksen, motivele sunt „interne, externe, culturale și structurale” (Eriksen 2005: 363): creolii dispun de capital social redus, sunt individualiști (și ei se autoconsideră ca fiind individualiști), și în plus dezavantajați de coeziunea internă și puterea rețelelor de rudenie ale celorlalte grupuri. Situația actuală a fost determinată de sclavia din trecut, fapt care i-a adunat pe africanii de pe plantații în societăți atomizate.

Atunci când anumite grupuri care se autodefinesc ca fiind indigene se luptă pentru anumite drepturi, pământ sau apă, reprezintă un alt caz particular. Lupta lor se dă în primul rând nu pentru scopuri economice, ci pentru ca anumite părți ale conștiinței etnice, cum sunt tradițiile, meseriile, competențele și ideologiile economice, să fie bunuri nenegociabile. O astfel de situație reprezintă ciocnirile între populația Sami și cea norvegiană. La prima vedere motivul ciocnirilor pare să fie legat de creșterea renilor, ceea ce constituie ocupația principală doar pentru o proporție mică a populației Sami. Astăzi majoritatea lor se ocupă de pescuit, de comerț sau lucrează în servicii publice. Fiind practică doar de o elită restrânsă a populației Sami în mod monopolist, creșterea renilor este totuși un simbol al identității Sami, iar posibilitatea de a o susține îi mobilizează chiar și pe membrii populației Sami care au alte activități (Eriksen 2005: 365-366).

În final, Eriksen abordează problematica rețelelor și întreprinderilor comerciale transnaționale, referindu-se mai ales la înregistrarea faptelor și afirmând că fără îndoială solidaritatea etnică stă la baza formării acestor rețele.

Desigur, trecerea în revistă a lui Eriksen nu este exhaustivă, de altfel el nici nu se referă la toate lucrările importante și nici la toate care au apărut în limba engleză. Chiar dacă temele propuse de către el sunt importante în ceea ce privește mai ales analiza etnicității, și mai puțin cea a economiei, nu doresc să fac o critică în acest sens. Cu totul alta este situația în ceea ce privește perspectiva lui. Mai departe, voi atrage atenția asupra a două lucruri, fapt ce permite o completare a disciplinei sau a literaturii de specialitate în domeniu.

Pe de o parte, Eriksen nu caută, cel puțin în acest studiu, legături între abordări mult mai vechi și cercetările antropologice recente, ceea ce ar fi avut o mare utilitate în ceea ce privește zona Europei,

9 Fenton, Steve 1999: *Ethnicity: Racism, Class and Culture*. Lanham MD: Rowman and Littlefield.

10 Eriksen se referă la studiul lui Oscar Lewis intitulat „The culture of poverty” (*Scientific American* 1966 [215]: 19-25).

dar, așa cum vom vedea, poate și altundeva. Nu trebuie să uităm de faptul că gândirea iluministă a cuprins și caracteristicile culturale ale națiunilor, dând naștere, nu în mod întâmplător, științelor cu prefixul *etno-* (Vermeulen 2008). Apoi, din punctul nostru de vedere este important că iluminismul a luat în considerare atât cunoștințele cât și atitudinile economice caracteristice anumitor etnii. Acest fapt a fost semnalat atât de cercetarea istorică cât și de etnografie, și cu siguranță trebuie avut în vedere modul în care constatările și prejudecățile relevante s-au menținut în conștiința populară până astăzi.

Referindu-ne deocamdată doar la istoria Bazinului Carpatic merită menționat următorul fapt istoric: împăratul Iosif al II-lea a sprijinit strămutarea germanilor în Banat pentru ca aceștia să ofere modele de economie și de viață coloniștilor de diverse etnii care s-au stabilit acolo mai înainte (Marczali 1888: 217).¹¹ Sau putem lua lucrarea faimoasă a poetului și scriitorului maghiar Dániel Berzsenyi (apărută în 1833 și intitulată *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul*, în limba română *Despre unele obstacole ale sârguinței comune*), unde autorul compară, printre altele, mentalitățile și obiceiurile maghiarilor cu cele ale germanilor. Berzsenyi nu numai contrastează lipsa de cunoștințe, nestăpânirea, brutalitatea, hoția, diviziunea de gen puternică atât în cadrul muncii cât și în modul de a sărbători, dar și predispoziția pentru lux a maghiarilor cu experiența mai mare în meserie, hărnicia și atitudinea moderată a germanilor, respectiv ajutorul reciproc pe baza căruia este organizată diviziunea muncii în raport cu genul ci găsește și o explicație diferită, observând metodele de educație diferite ale celor două popoare (Berzsenyi 1978: 437-354). Coloniștii germani au venit mai ales din regiuni urbanizate din sudul teritoriilor locuite de germani, cum sunt Bavaria, regiunea Rinului sau chiar din valea râului Mosel și Elzas-Lotaringia, adică din regiuni unde s-au păstrat legăturile între sat și oraș. Acest fapt nu poate fi ignorat atunci când vorbim despre confruntarea unor sisteme de valori diferite¹² care desigur, cu anumite modificări, s-au menținut pe parcursul secolelor următoare, adică în perioada formării burgheziei, așa cum a demonstrat Andrásfalvy Bertalan (1973) în legătură cu etniile din județul Baranya, Ungaria. Mai exact, sistemele de valori nu numai că s-au păstrat, dar ele au devenit și elemente de conștiință. Antropologul Éva Szigeti vorbește în studiul ei despre viticultorii din regiunea Villány a Ungariei ca despre „un fel de ethos șvab” ale cărui componente sunt următoarele: execuția atentă și precisă a muncii, curățenie, ordine și disciplină de muncă în podgorie, colaborare cu ceilalți, expertiză, calificare, dragoste pentru vița-de-vie, planificarea viitorului și transmiterea economiei sau gospodăriei către urmași (Szigeti 2004: 178-180). Antropologul maghiar se referă și la o cercetare anterioară efectuată în aceeași regiune (în localitatea Némethbóly) de către Katalin Kovács (1990: 34), care a enumerat trăsături similare în legătură cu „ethosul burghez” al locuitorilor șvabi (și anume: silința, viața axată pe muncă incluzând o bună și precisă execuție a muncii, spiritul de economie, cumpătarea, loialitatea față de superioritate și în același timp umilință și stimă de sine), adăugând că aceste trăsături au fost caracteristice și comunităților de proveniență ale coloniștilor șvabi. Adică, ele s-au păstrat mai mult sau mai puțin în forma lor originală timp de aproape două secole.

Aici merită să ne oprim puțin. În loc să întrebăm dacă toți germanii stabiliți cândva pe teritoriul Ungariei au avut astfel de tradiții, întrebarea ar trebui formulată altfel: au existat sau există alte localități din Ungaria ai căror locuitori au avut/au, sau consideră că dispun de trăsături similare? Acest punct de vedere este asumat și de lucrarea clasică a lui Ferenc Erdei și literatura de specialitate despre îmburghezirea țăranilor.¹³ De aici se pot trage mai multe concluzii. Una dintre ele ar fi că, în cazul populațiilor așezate într-un alt loc, trebuie ținut cont și de caracteristicile socio-culturale ale regiunii emitente. O a doua concluzie este că orice asimilare posibilă trebuie cercetată în contextul larg al contactelor socio-culturale. Iar afirmația istoricului Eric R. Wolf se oferă ca și a treia concluzie: conform acesteia, „[...] etnicități[le] nu sunt...relații sociale «primordiale». Ele reprezintă produse istorice

11 Oferind o solidă trecere în revistă a colonizării Banatului, istoricul Gyula Szekfű scrie că: „Încrângătura etnică a fost complicată și prin faptul că guvernul de la Viena a folosit regiunea și ca colonie penitenciară, deportând acolo 3130 de condamnați între 1762-1768” (Hóman-Szekfű 1939: 435). Adică, guvernul împărătesei Maria Tereza a folosit teritoriul ca și englezii, care au deportat condamnați în Australia începând din anul 1787 (Bateson 1974).

12 Cu toate că coloniștii aduși în Banat în perioada împăratului Iosif al II-lea au avut o concepție de viață diferită și au primit anumite privilegii, ei au întâmpinat greutăți în ceea ce privește acomodarea la condițiile locale, ceea ce se vede mai ales în mortalitatea ridicată, respectiv ceea ce, conform datelor lui Marczali, până la urmă nu a adus profit trezoreriei imperiale (Marczali 1888: 218-219).

13 Erdei 1942. Dat fiind faptul că această problematică este tratată în numeroase scrieri, aici mă refer doar la lucrarea cea mai completă în domeniu, respectiv care corespunde aspectelor discutate în acest articol (Kósa 1998).

ale segmentării pieței forței de muncă în cadrul modului de producție capitalist” (Wolf 2001: 376).¹⁴ Iar dacă este așa, cercetarea etnicității pe plan economic în contextul de astăzi trebuie să ia în considerare și procesele istorice în care aceste etnicități au fost create, acceptând astfel recomandarea lui Evans-Pritchard (1962: 189-191) privind necesitatea apropierii cunoștințelor de antropologie socială și de istorie. Desigur, pe lângă toate acestea, faptul că prejudecățile persistă și în zone unde acestea au fost supuse examenului realității practice, rămâne o problemă.

Cercetarea popoarelor de negustori constituie un exemplu interesant de apropiere între antropologia socială și știința istoriei. În acest plan chiar abordările de antropologie socială sunt cele care au putut oferi noutăți istoriei prin punerea în evidență a modului cum se poate soluționa „dilema comerciantului” (Evers 1994). Căci și negustorii sunt rezultate ale condițiilor istorice, prejudecățile față de ei s-au format atunci când majoritatea popoarelor erau producătoare de alimente (și nu întotdeauna din voia lor). Bunurile fie trebuie împărțite în cadrul comunității sau a societății pe baza unor constrângeri morale și de putere, fie trebuie lăsate în seama altora înainte de dominația pieței, lucru demonstrat de fapt și de Karl Polányi în cercetările sale de istorie economică (1976:147-196),¹⁵ respectiv și de discipolii lui. Iar negustorul, fiind membru al comunității, nu a putut să se sustragă unor astfel de obligații. În același timp, acumularea de capital și profitul au fost indispensabile pentru succes. Iar acest conflict între cerințe opuse a dat naștere dilemei menționate, cercetată de către Hans-Dieter Evers și colegii lui mai ales în societăți din Orientul Îndepărtat (Evers-Schrader 1994: 5; aici trebuie menționat faptul că autorii fac referire doar la constrângerea morală, nu și la cea de putere). În contextul societăților producătoare de alimente Evers oferă următoarele posibilități de rezolvare a dilemei.

Prima se referă la separarea producătorilor de alimente și a negustorilor pe criterii sociale sau etnice, ceea ce poate aduce discriminarea instituționalizată a celor din urmă, conferirea unui statut social inferior pentru ei, sau invers, acordarea unor privilegii. Astfel de situații pot să apară atunci când sosesc imigranți de altă etnie care vor să facă comerț sau anumite grupuri accentuează diferențele lor culturale sau religioase față de ceilalți, ca de exemplu în insula Java, unde membrii comunității Santri, educați în școlile islamice, au un rol important în comerț. În acest sens a observat și Clifford Geertz (1963: 34. 5. notă de subsol) că „codul etic al claselor comerciale diferă de cel al societății largi”. Chiar dacă mulți au descris aceste fapte, Evers a considerat necesar să adauge ipoteza conform căreia înșiși negustorii sunt cei care mențin și dezvoltă separarea culturală, strategia lor de rezolvare a „dilemei” comerciantului fiind aceea de a crea o minoritate a comercianților.

O altă soluție constă în divizarea sau segmentarea rețelei comerciale, adică în crearea nivelelor diferite de comerț, unde micul comerciant aflat la nivelul inferior este mai puțin expus presiunii comunitare decât cei care sunt obligați să împrumute mai mult. Divizarea rețelei comerciale nu exclude segmentarea etnică, dar o și poate înlocui. Ceea ce este important este că rezolvarea „dilemei” comerciantului rezultă întotdeauna în diferențiere socială și culturală (Evers 1994:8-10). În final, Evers spune că, dacă cineva crede că această problemă nu există în lumea modernă, se înșală. Mai degrabă putem vorbi despre faptul că opoziția dintre profitabilitate și solidaritate a devenit o problemă socială la un nivel mai înalt, mai precis ea a devenit dilema statului (Evers 1994:13-14).

Întrebarea este dacă rolul statului trebuie luat în considerare doar în epoca modernă? Și date fiind condițiile capitaliste, doar rolul statului trebuie supus interogării? Evers și colegii săi s-au preocupat mult atât cu mediul instituțional cât și cu controlul asupra comerțului (Schiel 1994; Schrader 1994). Totuși, aici trebuie să amintim observația lui Engels (1949: 168-171) conform căreia diferențierea negustorilor a devenit posibilă odată cu crearea statului. Altfel spus, „dilema” comerciantului înseamnă că succesul activității economice nu depinde doar de controlul moral al societății sau comunității al cărei membru este, ci și de cum statul sau alți factori de putere îl sprijină sau îl împiedică din propriile motive, care uneori contravin și prescripțiilor etice ale comunităților. Chiar dacă nu zăbovim la această problemă, trebuie să recunoaștem că practicarea anumitor forme de comerț de către persoanele din afară, de altă etnie, a avut fără îndoială succes în mai multe regiuni ale lumii. Unul din exemplele adecvate este comerțul cu bovine al tribului Hausa cercetat în anii '60 de către Abner Cohen în cartierul Sabo al

14 Traducere preluată din Eric R. Wolf: *Europa și populațiile fără istorie*. Chișinău, Editura ARC, 2001 (nota traducătorului).

15 Pentru o bună trecere în revistă a rezultatelor școlii Polányi și o bibliografie extinsă a se vedea Polányi, Karl: *Aristotle discovers the economy*. In Polányi, Karl - Conrad M. Arensberg - Henry Pearson (eds.): *Trade and Market in the Early Empires*. Glencoe, Illinois, 1957. The Falcon Press, pp. 64-94..

orașului Ibadan din Nigeria și de Irmgard Sellnow în orașul Kumasi din Ghana. În ambele cazuri, pentru a putea vinde vitele cumpărate în regiunile nordice locuite de triburile Fulbe, negustorii de bovine au mânăat animalele pe distanțe de mai multe sute de kilometri. Această practică a fost posibilă datorită enclavelor Hausa din localități aflate în partea sudică a celor două țări, care au oferit negustorilor nu numai cazare, ci i-au și ajutat fie prin cunoștințe locale sau cele de limbă (în Kumasi limba twi se folosește în comerț), fie i-au oferit garanții pentru clienții aduși chiar de către ei (fiindcă comercianții locali, măcelarii, nu au putut plăti imediat pentru animale cumpărate), fie au recuperat datoriile și au păstrat încasările până când negustorii de vite au revenit cu un nou transport, desigur contra comision (Cohen 1965; 1969; Sellnow 1968; 1971).

Volumul editat de către Evers și Schrader (1994) conține studii de caz din Asia de Sud și Sud-Est, unde agricultorii și producătorii de alimente conviețuiesc (sau au conviețuit până recent) cu negustorii din locuri îndepărtate, cu rețele sociale mai extinse. Acest fenomen motivează, pe de o parte, observația sociologului Peter Preston, conform căruia în spatele ideilor lui Evers și ale colegilor săi se ascunde proiectul de „sădire a capitalismului în acele regiuni ale lumii care au dezvoltat alte forme de viață (inclusiv cea economică)” (Preston 1994: 56). Însă, pe de altă parte, trebuie observat și faptul că ieșirea din „dilema” comerciantului aduce importante contribuții la înțelegerea creării și dezvoltării limitate a „formelor antediluviene de capital” (Marx 1967: 156) înaintea apariției economiei mondiale.

Întorcându-ne la Evers, sunt de acord cu afirmația lui potrivit căreia rezolvarea dilemei comerciantului duce întotdeauna la diferențiere socială și culturală. Însă sunt de părere că separarea etnică constituie o formă a diferențierii sociale și culturale (Sárkány 2000: 89-99), și nu un alt tip de fenomen care trebuie scos din cadrul conceptual al diferențierii sociale și culturale și tratat în mod separat, respectiv comparat cu aceasta din urmă pe motiv că dispune de o calitate distinctă. Deoarece formularea lui Evers, și anume că „în societățile țărănești diferențierea socială și culturală sau demarcarea etnică a țăranilor și a negustorilor este o soluție tipică pentru problemele de bază ale comerțului” (Evers 1994: 8) permite și o astfel de interpretare, care în opinia mea este greșită.

Această corecție duce la cea de a doua întrebare metodologică: oare atunci când analizăm aspectul etnic al fenomenelor economice, cercetarea relației între etnicitate și economie trebuie să se rezume la explorarea câmpului etnic? Oare nu este necesar să mergem mai departe, așa cum Trevor Jones și Monder Ram (2007) o fac în studiul lor despre capitalul social al întreprinzătorilor, și să observăm că aspectul etnic este doar o variație a unei teme mai cuprinzătoare?

Viticulorii lui Éva Szigeti enumeră în cea mai mare parte trăsături specifice eticii protestante a lui Max Weber,¹⁶ caracteristice atât pentru ceasornicarii catolici din Schaffhausen cât și pentru colegii lor calvinști din Geneva. Cei doi economiști atrag însă atenția, pe bună dreptate, asupra faptului (descriș desigur și de către alții) că dezvoltarea cu succes a oricărui antreprenariat necesită o rețea socială, sau, în expresia lui Bourdieu (1998), capital social. Într-o altă abordare, putem fi de acord cu punctul de vedere al lui Mark Granovetter (1985), conform căruia și economia capitalistă este ancorată în relațiile sociale, și nu este doar definită de formele de integrare precedente, așa cum Polányi a scris despre cadrul social al economiei de piață în celebra sa lucrare intitulată *The Great Transformation* (în limba română *Marea transformare*) apărută în 1962.

Pentru antreprenori încrederea constituie un factor decisiv. Pe lângă multe alte criterii, criteriul etnic poate fi unul important în selectarea angajaților, însă Trevor Jones și Monder Ram ne atenționează să nu cădem în capcana excepționalismului etnic. O altă observație importantă a celor doi autori este că studiile pe etnicitate ignoră de multe ori persoanele sau grupurile din afara celui vizat, care de multe ori constituie chiar populația majoritară, și astfel nu aflăm în ce constau diferențele între comportamentul economic al grupurilor coexistente într-un anumit context. De exemplu, informalitatea, relațiile de lucru de tip paternalist, respectiv subestimarea sau evitarea legăturilor externe nu țin de izolare etnică, ci ele sunt caracteristice pentru multe întreprinderi mici și mijlocii. Autorii atrag atenția și asupra faptului că diferitele activități economice au propriile sisteme de cerințe și logici. Aceste cerințe apar în diferite culturi profesionale dincolo de componenta etnică, însă ele pot să exprime diferențe culturale, care nu sunt neapărat de tip etnic, ci pot proveni din diviziunea regională a muncii, din condiții regionale sau chiar din tradiții de familie. Mai departe, autorii ne atenționează că particularitățile care par a fi etnice devin caracteristice ca urmare a marilor procese economico-sociale largi, a evoluției situației de clasă.

16 Weber 1982. A se vedea mai ales paginile 230-290.

Luând toate acestea în calcul, autorii recomandă ca inițiativele economice ale imigranților să fie analizate ținându-se cont de dubla lor ancorare (mixed embeddedness), adică de înglobarea în capitalul social al comunității proprii și de integrarea în mediul politic și economic mai larg, această recomandare fiind susținută și de către Kloosterman și colegii lui (Kloostermann et al. 1999).

La final, trebuie să reflectăm asupra argumentelor enumerate. În ceea ce privește încrederea, punctul de vedere conform căruia nu doar criteriul etnic contează poate fi completat cu observația că individul dispune de mai multe identități sociale. Care dintre ele va fi asumată și va sta la baza încrederii depinde cel mai probabil de la situație la situație. Compararea trăsăturilor grupului analizat cu cele ale altora este mai greu de săvârșit decât confruntarea opiniilor despre sine și despre ceilalți, dar nu este imposibil și este totuși o sarcină de care avem obligația să ne achităm. Experiențele arată însă că, în medii multietnice, există activități care pot fi specifice într-un moment dat anumitor etnii, chiar și în acele societăți preponderent europene care constituie exemplele prezentate de către Jones și Ram. Tocmai de aceea metodologia promovată de către creatorii conceptului de „dublă ancorare” are o importanță majoră: atunci când analizăm aspectul etnic al economiei, inclusiv marile procese economice și sociale, trebuie să ținem cont pe lângă cadrul conceptual specific etnicității și de cadrul teoretic social mai cuprinzător, pentru că ele pot să scoată în evidență limitele temporale ale unei stări, să dezvăluie factorii determinanți și să ne arate cum poate fi depășită situația. Iar dacă rezultatul arată că ceea ce pare a fi etnic se dovedește a nu fi ca atare, ei bine, acest lucru nu reprezintă o pierdere dureroasă.

Bibliografie

ANDRÁSFALVY, Bertalan

1973 Ellentétes értékrendek és a polgárosodás. *Tiszatáj* XXVII/8: 105-110.

BATESON, Charles

1974 *Convict Ships 1787-1868*. London, A. H. and A. W. Reed, a II-a ediție.

BEAH, Ishmael

2008 *Gyerekkatoná voltam Afrikában, amíg ti játszottatok*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

BERZSENYI, Dániel

1978 *Összes művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

BOURDIEU, Pierre

1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (eds.). *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó, 155-176.

CHIBNIK, Michael

2000 The statistical behavior approach: the choice between wage labor and cash cropping in rural Belize. In Barlett, Peggy F. (ed.) *Agricultural Decision Making*. New York – London, Academic Press, 87-114.

CARRIER, James G. (ed.)

2005 *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK – Northampton, MA., USA, Edward Elgar.

DOUGLAS, Mary

1965 The Lele – resistance to change. In Bohannon, Paul – Dalton, George (eds.) *Markets in Africa*. Garden City, N.Y. Doubleday and Co. Inc. 183-213.

ENGELS, Friedrich

1949 *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Budapest, Szikra.

- EPSTEIN, A. L.
1962 *Scenes from African Urban Life: collected Copperbelt essays*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- ERDEI, Ferenc
1942. *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Franklin.
- ERIKSEN, Thomas Hylland
2005 Economies of ethnicity. In Carrier, James G. (ed.). *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK – Northampton, MA., USA, Edward Elgar, 353-369.
- ERIKSEN, Thomas Hylland
2001 Small places – large issues: *An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London, Pluto Press.
- EVANS-PRITCHARD, E. E.
1962. *Social Anthropology and Other Essays*. New York, The Free Press.
- EVERS, Hans-Dieter
1994 The trader's dilemma: a theory of the social transformation of markets and society. In Evers, Hans-Dieter – Schrader, Heiko (eds.). *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. London – New York, Routledge, 7-14.
- EVERS, Hans-Dieter – Schrader, Heiko (eds.)
1994 *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. London – New York, Routledge.
- GEERTZ, Clifford
1963 *Peddlers and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns*. Chicago, University of Chicago Press.
- GODELIER, Maurice
1981 *A gazdasági antropológia tárgya és módszere*. (Documentatio Ethnographica 8.) MTA Néprajzi Kutató Csoport 1981.
- GRANOVETTER, Mark
1985 Economic action and economic structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology* 91, 481-510.
- GUDEMAN, Stephen
2001 *The Anthropology of Economy*. Oxford, Blackwell.
- HARREL-BOND, Barbara E.
1975 *Modern Marriage in Sierra Leone*. The Hague – Paris, Mouton.
- HERSKOVITS, Melville J.
1952 *Economic Anthropology*. New York, Norton and Co. Kiadás.
- HÓMAN, Bálint – SZEKFŰ Gyula
1939 *Magyar történet IV*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, ediția a VI-a.
- ISAAC, Barry L.
2005 Karl Polanyi. In Carrier, James G. (ed.). *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, UK – Northampton, MA., USA, Edward Elgar, 14-25.
- JONES, Trevor - Ram, Monder
2007 Re-embedding the ethnic business agenda. *Work, Employment and Society* 21, 439-457.

KLOSTERMANM, Robert - VAN LEUN, J. - RATH, J. 1999. Mixed embeddedness: Immigrant entrepreneurship and informal economic activities. *International Journal of Urban and Regional Research* 23: 253-277.

KÓSA, László

1998. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*. Budapest, Planétás.

KOVÁCS, Katalin

1990 Polgárok egy sváb faluban. *Tér és Társadalom* 4: 33-76.

LEWIS, Oscar

1968 *Sánchez gyermekei*. Budapest, Európa.

MALINOWSKI, Bronislaw

1922 *Argonauts of the Western Pacific*. London, Routledge and Kegan Paul Ltd.

MARCZALI, Henrik

1888 *Magyarország története II. József korában*. III. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.

MARX, Karl

1967 *A tőke*. I. Budapest, Kossuth Kiadó.

MITCHELL, J. Clyde

1956 *The Kalela Dance*. (Rhodes Livingstone Papers 27.) Manchester, Manchester University Press.

POLANYI, Karl (with Abraham Rotstein)

Dahomey and the Slave Trade. Seattle, 1966. University of Washington Press.

POLANYI, Karl - Conrad M. ARENSBERG - Henry PEARSON (eds.)

Trade and Market in the Early Empires. Glencoe, Illinois, 1957. The Falcon Press.

DALTON, George (ed.):

Primitive, Archaic and Modern Economies. Essays of Karl Polanyi. New York, 1968. Doubleday and Co. Inc.

POLANYI, Karl

The Livelihood of Man. New York - San Francisco - London. 1977. 77-277.

POLANYI, Karl

The Great Transformation. Boston, 1944. Beacon Press.

PRESTON, Peter

1994 The political economy of trade. In Evers, Hans-Dieter – Schrader, Heiko (eds.). *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. London – New York, Routledge, 48-57.

SÁRKÁNY, Mihály

1970 Gazdasági antropológiai irányzatok. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV: 347-356.

SÁRKÁNY, Mihály.

1992. Modernization, cultural pluralism and identity. An approach from cultural anthropology. *Prospects* 81: 21-30.

SÁRKÁNY, Mihály

2000 *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest, L'Harmattan.

SCHIEL, Tilman

1994 The trader's dilemma: the perspective of the *longue durée*. In Evers, Hans-Dieter – Schrader, Heiko (eds.). *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. London – New York, Routledge, 15-26.

SCHRADER, Heiko

1994 The discussion of trade in social science. In Evers, Hans-Dieter – Schrader, Heiko (eds.). *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. London – New York, Routledge, 27-47.

SEMIONOV, Iuri V.

1982 A gazdasági antropológia elméleti problémái. In Tálasi István (ed.) *Néprajzi Szöveggyűjtemény* 1. Budapest, ELTE, 251-295.

SZIGETI, Éva

2004 A villányi Ötök. In Kovács Éva (ed.) *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány – PTE-BTK Kommunikációs Tanszék, 163-181.

THOMSON, Daniel F.

1949 *Economic Structure and the Ceremonial Exchange Cycle in Arnhem Land*. Melbourne, Macmillan.

WEBER, Max

1982 *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.

VERMEULEN, Han F.

2008 *Early History of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Leiden.

WOLF, Eric R.

2001 *Europa şî populaþiile fără istorie*. Chişinău, Editura ARC.